

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОПОЗИЦІЙ ЩОДО ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, СПРЯМОВАНИХ НА ПОДОЛАННЯ ПАНДЕМІЇ РЕСПІРАТОРНОЇ ХВОРОБИ COVID-19, СПРИЧИНЕНОЇ КОРОНАВІРУСОМ SARS-COV-2

Матюшенко О.І.,

*завідувач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат наук з державного управління*

Матюшенко О. І. Аналіз законодавчих пропозицій щодо змін до Кримінального кодексу України, спрямованих на подолання пандемії респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-COV-2.

Здійснено аналіз проектів Законів України щодо внесення змін до Кримінального кодексу України, спрямованих на подолання пандемії респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-COV-2, а саме: «Про внесення змін до Кримінального кодексу (щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення встановленого порядку щеплення громадян від інфекційних хвороб)», реєстр. № 4647 від 26.01.2021 р. та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за підробку документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень», реєстр. № 6084 від 23.09.2021 р.

Виявлені наступні недоліки законопроектів: 1) ввезення на територію України вакцини, не зареєстрованої у Державному реєстрі лікарського засобу, на сьогодні вже вважаються незаконними діями; 2) введення в обіг незареєстрованого лікарського засобу є фальсифікацією і тягне кримінальну відповідальність, передбачену положеннями чинної статті 321-1 Кримінального кодексу України. Отже, криміналізувати дії подібного характеру немає сенсу; 3) рівень суспільної небезпеки пропонованого кримінального правопорушення (ст. 321-3 Кримінального кодексу України) не є достатнім для існування у санкції ч. 1 покарання у вигляді позбавлення волі та віднесення його до категорії «нетяжкі злочини»; 5) встановлення окремої (спеціальної) кримінальної відповідальності за підроблення документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень, є надмірною криміналізацією; 6) запровадження пропонованого кримінального правопорушення (ст. 321-3 Кримінального кодексу України) до розділу XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» Особливої частини Кримінального кодексу України не враховує засад існуючої кримінально-правової доктрини щодо розмежування та визначення об'єкта кримінально-правової охорони.

Констатовано недоцільність деталізації форм об'єктивної сторони пропонованого кримінального правопорушення (ст. 321-3 Кримінального кодексу України) шляхом введення понять «поширення» та «реалізація», а також запровадження розширеного розуміння терміну «використання» як «порушення заборони використання (у тому числі збут, реалізація)»;

Вказані шляхи подолання виявлених недоліків та удосконалення норм проаналізованих законопроектів. Зроблено висновок про неможливість прийняття у поданій редакції змін до Кримінального Кодексу України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та проти здоров'я населення; кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів; підроблення документів; інфекційні хвороби; щеплення; вакцина; COVID-19; коронавірус SARS-COV-2.

Matushenko O. Analysis of the legislative proposals for amendments to the Penal Code Of Ukraine aimed to overcome the pandemic disease COVID-19, caused by Coronavirus Sars-Cov-2.

Draft laws of Ukraine towards the amendments to the Penal Code of Ukraine aimed to overcome the pandemic disease COVID-19, caused by Coronavirus SARS-COV-2 are analyzed, namely: “On Amendments to the Penal Code (concerning the criminal liability for violation of the established procedure for vaccination of citizens against infectious diseases)” registration № 4647 26/01/2021 and “On Amendments to the Penal Code of Ukraine in terms of liability for forgery of documents about preventive vaccination” registration № 6084 23/09/21.

Some disadvantages of the following drafts are identified: 1) importation into Ukraine of a vaccine not registered in the State Register of medicine products is currently considered as an illegal activity; 2) placing into turnover of an unregistered medical product is a falsification and entails criminal liability under the provisions of the current article 321-1 of the Penal Code of Ukraine. Therefore, it makes no sense to criminalize actions of this nature; 3) the level of public danger of the proposed criminal offense (Article 321-3 of the Criminal Code of Ukraine) is not sufficient for the existence of the sanction Part 1 – imprisonment and its classification as “minor crimes”; 5) establishment of separate (special) criminal liability for forgery of documents related to preventive vaccinations is an excessive criminalization; 6) introduction of the proposed criminal offense (Article 321-3 of the Penal Code of Ukraine) to Section XIII “Criminal offenses in the sphere of drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other criminal offenses against public health” Special part of the Penal Code of Ukraine does not take into account principles of the existing criminal law doctrine on delimitation and definition of the object of criminal law protection.

The inexpediency of detailing the forms of the objective side of the proposed criminal offense (Article 321-3 of the Penal Code of Ukraine) by introducing the concepts of “dissemination” and “implementation”, as well as the introduction of a broader understanding of the term “use” as a «violation of a prohibition to use (sales and implementation “) is established;

The ways to overcome the identified disadvantages and improve the norms of the analyzed bills are pointed out. It is concluded that it is impossible to adopt amendments in this form to the Penal Code of Ukraine.

Keywords: criminal liability; criminal offenses in the sphere of trafficking in drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and against public health; criminal offenses against the authority of public authorities, local government, associations of citizens and against journalists; forgery of documents; infectious diseases; vaccination; vaccine; COVID-19; Coronavirus SARS-COV-2

Постановка проблеми. У зв’язку зі світовим поширенням респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі – COVID-19), Україна розробляє ряд нормативно-правових актів, спрямованих на подолання пандемії. Таку мету має рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 р. «Про стан національної системи охорони здоров’я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою», введене в дію Указом Президента України від 18.08.2021 р. № 369/2021 р.. Подібну мету задекларовано у ряді законопроектів щодо змін і доповнень до чинного Кримінального кодексу України. Мова йде про Проекти Законів України «Про внесення змін до Кримінального кодексу (щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення встановленого порядку щеплення громадян від інфекційних хвороб)», реєстр. № 4647 від 26.01.2021 р. та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за підробку документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень», реєстр. № 6084 від 23.09.2021 р.

Тому **метою поданої статті** є аналіз ряду проектів Законів України щодо внесення змін до Кримінального кодексу України (далі – КК), спрямованих на подолання пандемії респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-COV-2, для виявлення їх недоліків, подальшого удосконалення задля чіткого і правильно застосування норм чинного КК в практичній діяльності правоохоронних органів.

Стан дослідження. Юридичний аналіз окремих складів кримінальних правопорушень проти життя та здоров’я особи, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти здоров’я населення, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об’єднань громадян та журналістів, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг та питання їх кваліфікації здійснювали такі вчені, як П.С. Берзін, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, В.В. Кузнецов, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.І. Шакун, Н.М. Ярмиш та ін.

Виклад основних положень. Першим з вказаних Проектів (реєстр. № 4647 від 26.01.2021 р.) пропонувалося доповнити чинний КК новою статтею 321-3 наступного змісту:

«Стаття 321-3. Порушення встановленого державою порядку щеплення громадян від інфекційних хвороб

1. Ввезення, поширення та реалізація в Україні вакцини, розробленої або виробленої на території чи за участі держави, визнаної в установленому порядку державою-агресором, умисне порушення заборони використання (у тому числі збут, реалізація) вакцин, тестів, інших імунобіологічних препаратів, придбаних за бюджетні кошти, в комерційних цілях, а також умисне порушення встановленого порядку черговості щеплення для всіх груп громадян та професійних груп ризику – карається штрафом від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років» [1].

Основними зауваженнями до даного законопроекту є наступні.

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 р. для профілактичних щеплень застосовуються медичні імунобіологічні препарати вітчизняного та зарубіжного виробництва, зареєстровані в Україні в установленому законодавством порядку [2]. Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної реєстрації вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів для специфічної профілактики гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, під зобов'язання для екстреного медичного застосування» від 08.02.2021 р. № 95 встановлено, що реєстрація вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів для специфічної профілактики COVID-19 під зобов'язання для екстреного медичного застосування, розробку та/або виробництво яких здійснено в державі, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, забороняється [3]. За таких умов ввезення на територію України вакцини, не зареєстрованої у Державному реєстрі лікарського засобу, є незаконним.

Натомість введення в обіг незареєстрованого лікарського засобу вважається фальсифікацією. Варто зазначити, що чинні приписи КК містять достатню кількість заходів для належного реагування на діяння у вигляді ввезення, поширення та реалізації в Україні вакцини, розробленої або виробленої на території чи за участі держави, визнаної в установленому порядку державою-агресором. Так, ввезення в Україну фальсифікованих лікарських засобів поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю слід кваліфікувати за ст. 305 КК як контрабанду фальсифікованих лікарських засобів, а поширення та реалізація в Україні вакцини, розробленої або виробленої на території чи за участі держави, визнаної в установленому порядку державою-агресором, тягне за собою кримінальну відповідальність, передбачену ст. 321-1 КК «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів».

Зі змісту обов'язкових ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321-3 КК, випливає висновок, що кримінально караніми слід визнавати діяння у вигляді порушення певних заборон (заборони використання (у тому числі – збуту та реалізації) вакцин, тестів, інших імунобіологічних препаратів, придбаних за бюджетні кошти, в комерційних цілях). Враховуючи, що чинне регулятивне законодавство не містить норм про такі заборони, криміналізації вищезазначених діянь має передувати встановлення у законодавстві України відповідних заборон (щодо використання вакцин, тестів, інших імунобіологічних препаратів, придбаних за бюджетні кошти, в комерційних цілях), без яких прийняття відповідних кримінально-правових приписів не матиме під собою належної основи.

Необхідно глибоко вивчити питання щодо змісту і відмежування понять «поширення» та «реалізація». На перший погляд, це ідентичні діяння і ідентичні поняття, адже як вказано в Словнику української мови, обидва терміни мають схоже значення: під «поширенням» і під «реалізацією» розуміють, в тому числі, «роздавати, продавати» [4]. Видається, що потреби настільки деталізувати форми об'єктивної сторони пропонованого кримінального правопорушення, не варто. Крім того, існування двох ідентичних за змістом форм об'єктивної сторони пропонованого кримінального правопорушення сприятиме проблематичному практичному застосуванню вказаної норми.

Так само не варто вказувати у тексті пропонованої статті розширене розуміння терміну «використання»: «порушення заборони використання (у тому числі збут, реалізація)». Як впливає з вчення про теорію держави та права, однією з форм реалізації є використання [5, с. 246]. Тобто, термін

«реалізація» є ширшим за змістом, ніж «використання», як це вказано у тексті законопроекту. Крім того, необхідно чітко відрізнити «збут» і «реалізацію», якщо мова йде про відчуження предметів кримінального правопорушення. Отже, зауваження законодавець необґрунтовано двічі в межах однієї кримінально-правової норми вживає термін «реалізація».

Терміни «поширення», «реалізація», «збут» є синонімічними термінами, якщо мова йде про відчуження предметів кримінального правопорушення. Тому слід чітко встановити сутність і зміст кожного з них.

З аналізу змісту пропонованої статті випливає висновок, що суспільно небезпечне діяння не передбачає суспільно небезпечних наслідків (тобто, має формальний склад і є закінченим з моменту вчинення зазначених у диспозиції діянь), тому рівень його суспільної небезпеки не є достатнім для існування у санкції ч. 1 покарання у вигляді позбавлення волі. Отже, вказане діяння не можна відносити до категорії «нетяжкі злочини». Видається доцільним говорити про те, що пропоноване діяння в окреслених межах повинно бути кримінальним проступком, що, відповідно, вимагає змін пропонованої санкції. Нами пропонується покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років видалити із санкції пропонованої норми.

Крім того, санкцію ч. 2 у пропонованій редакції статті необхідно зменшити відповідно до положень частини 2 ст. 12 КК і керуючись логічними правилами побудови санкцій: якщо частина перша статті є проступком, то її частина друга повинна бути нетяжким злочином, а не відразу тяжким, як пропонує законодавець.

Для уніфікації застосування кримінально-правової термінології видається логічним вживання терміну «службова особа», який є загальноприйнятим і загальноновживаним у нормах КК, а не «представник влади». Тим паче, коли мова йде про спеціального суб'єкта правопорушення.

Таким чином, диспозиція пропонованої ст. 321-3 КК сформульована як бланкетна та вимагає звернення суб'єктів правозастосування до інших нормативно-правових актів для їх подальшого врегулювання.

Наступним проектом пропонувалося доповнити положення КК статтею 321-3 такого змісту: «Стаття 321-3. Незаконні дії з документами, що стосуються проведення профілактичних щеплень.

1. Використання особою завідомо підроблених документів, які підтверджують проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб, – караються штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Внесення медичним працівником завідомо неправдивих відомостей до відповідної медичної документації щодо проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб, – караються штрафом від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років.

3. Виготовлення з метою збуту, збут підроблених документів, які підтверджують проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб, – караються штрафом від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до 3 років» [6].

Даний проект викликав дуже багато дискусій з кількох причин.

По-перше, у КК наявні приписи, що вже встановлюють відповідальність за пропоновані діяння: положення ст. 358 КК передбачають відповідальність за підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів. Так, підроблення офіційного документа, який видається чи посвідчується у тому числі підприємством, установою, організацією, громадянином-підприємцем чи іншою особою, яка має право видавати чи посвідчувати такі документи, з метою використання його підроблювачем чи іншою особою або збут такого документа слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 358 КК. Складання чи видача працівником юридичної особи незалежно від форми власності, який не є службовою особою, завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків, за наявності підстав підпадає під ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 358 КК. У свою чергу, складання, видачу службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення нею до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення такою особою офіційних документів необхідно кваліфікувати за ст. 366 КК. У випадку,

коли має місце використання завідомо підробленого документа, вказане діяння за наявності підстав необхідно кваліфікувати за ч. 4 ст. 358 КК [7].

Тому слід вказати, що встановлення окремої (спеціальної) кримінальної відповідальності за підроблення документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень, є надмірною криміналізацією, негативними наслідками якої стануть штучна конкуренція кримінально-правових норм та порушення принципу економії кримінально-правової репресії.

По-друге, виникають серйозні заперечення щодо внесення запропонованих змін до розділу XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» Особливої частини КК. Адже основним безпосереднім об'єктом пропонованого складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321-3 КК, є встановлений законодавством порядок обігу та використання відповідних документів, який забезпечує нормальну діяльність підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також права та законні інтереси фізичних осіб, порядок посвідчення фактів, що мають юридичне значення. Тобто, мова йде про створення передумов для правомірної управлінської діяльності, підстави для відповідальності за посягання на яку наразі передбачені Розділом XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» Особливої частини КК. У свою чергу, родовим об'єктом підроблення відповідних документів, вчиненого службовою особою, є встановлений законом порядок здійснення посадовими/службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності своїх повноважень (Розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК).

Тому можна констатувати, що внесення передбачених законопроектом змін до розділу XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» Особливої частини КК не враховує засад існуючої кримінально-правової доктрини щодо розмежування та визначення об'єкта кримінально-правової охорони.

Отже, у вказаній редакції законопроект прийнятий не був. На друге читання він був поданий в оновленому стані: КК пропонувалося доповнити статтею 321-3 такого змісту: «Стаття 321-3. Підроблення документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень, їх збут та використання.

1. Виготовлення з метою збуту, збут підроблених документів, які підтверджують проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб, – караються штрафом від трьох тисяч до шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від двох до п'яти місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Внесення медичним працівником завідомо неправдивих відомостей до медичної документації або даних до електронної системи охорони здоров'я щодо проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб – караються штрафом від чотирьох тисяч до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від трьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років.

3. Використання особою завідомо підроблених документів, які підтверджують проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб, – караються штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або обмеженням волі на строк до двох років.

4. Особа, яка використала підроблені документи, які підтверджують проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона добровільно заявила про ці факти органу, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, до отримання таким органом інформації про кримінальне правопорушення з інших джерел» [6].

Фактично всі вищевисловлені зауваження щодо проекту Закону в редакції від 23.09.2021 р. щодо проекту Закону, підготовленого до другого читання від 24.11.2021 р., залишаються актуальними. Крім того, слід звернути увагу на санкції пропонованої норми: «виготовлення з метою збуту, збут підроблених документів, які підтверджують проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб» (ч. 1 ст. 321-3 КК) караються штрафом від трьох тисяч до шести тисяч

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від двох до п'яти місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

Натомість «використання особою завідомо підроблених документів, які підтверджують проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб» (ч. 3 ст. 321-3 КК) караються штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або обмеженням волі на строк до двох років.

В даному випадку законодавцем не враховуються усталені правила юридичної конструкції норм КК, відповідно до яких в інших частинах статей Особливої частини КК описуються кваліфіковані склади злочинів, що відрізняються від основного складу злочину, передбаченого в частині першій, за ступенем суспільної небезпеки, а тому – й за тяжкістю покарання.

Особливу увагу привертає наявність у ч. 4 ст. 321-3 КК заохочувальної норми, що передбачає спеціальні умови звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка використала підроблені документи, які підтверджують проведення профілактичних щеплень проти особливо небезпечних інфекційних хвороб, у разі якщо вона добровільно заявила про ці факти органу, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, до отримання таким органом інформації про це кримінальне правопорушення з інших джерел.

В такій редакції приймати зміни до КК неможливо, адже формулювання «до отримання таким органом інформації про це кримінальне правопорушення з інших джерел» не відповідає положенням ст. 8 Конституції України.

Висновки. Отже, пропонувані положення не повною мірою узгоджуються з природою КК як основного акту кримінального законодавства, що покликаний регулювати найважливіші суспільні відносини у цій сфері.

Аналіз чинних положень кримінального законодавства свідчить про достатню кількість законодавчих приписів для належного реагування у разі вчинення відповідних діянь. Національна поліція України починає кримінальні провадження за описані у проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за підроблення документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень» № 6084 від 23.09.2021 р. дії за ознаками ст. 358 або ст. 366 КК. Тому встановлення окремої кримінально-правової норми, якою пропонується передбачити відповідальність за підроблення документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень, не обумовлено необхідністю.

Список використаних джерел:

1. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу (щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення встановленого порядку щеплення громадян від інфекційних хвороб)», реєстр. № 4647 від 26.01.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70904
2. Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної реєстрації вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів для специфічної профілактики гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, під зобов'язання для екстреного медичного застосування» від 08.02.2021 р. № 95 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95-2021-%D0%BF#Text>
4. Словник української мови: URL: <https://slovnyk.ua>
5. Пархоменко Н.М. Реалізація норм права. Юридична енциклопедія: В 6 т. / РЕДкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ, «Укр.енцикл.». Т. 5: П-С. 2003, 736 с.
6. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за підробку документів, що стосуються проведення профілактичних щеплень», реєстр. № 6084 від 23.09.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=7283
7. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=358#w1_1